

СПЕЦИФІКА ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ЗНАННЯ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. В статті проведено дослідження специфіки інструментального знання в сучасному суспільстві. Інструментальне знання розглядається як різновид засобу яким сучасна людина опосередковує свою діяльність. Особлива увага акцентується на залежності специфіки інструментального знання від ціннісно-цілових засад соціокультурної діяльності. Обґрунтовується наявність суперечностей в тенденціях розвитку сучасного інструментального знання, які обумовлені суперечностями розвитку самої соціокультури.

Ключові слова: інструментальне знання, соціальні практики, мета, засіб, високі технології, світоглядне знання.

Вступ

Людина – унікальна істота на землі. Дослідники називають низку людських особливостей, які її виділяють з-поміж інших живих створінь. Це і «універсальність» людини (К. Маркс), її «символічність» (Е. Кассіер), те, що вона може оволодівати словом, тобто має здатність засвоювати вербальну мову. Мабуть, можна продовжувати даний список специфічно людських якостей, які, на нашу думку, все ж певною мірою вказують на одне й те саме, тобто мають спільний антроповимірний буттєвий зміст. Також однією з таких особливостей людини є опосередкування нею своєї діяльності. Тобто використання людиною знарядь, засобів, інструментів у процесі своєї діяльності в будь-яких сферах буття соціуму.

Традиційно таким посередником-інструментом вважалася техніка (інструментальна теорія техніки). Втім не меншою мірою людина в своїй діяльності користується знаннями. Безперечно, за останні триста років значно зросло використання людиною наукового знання, проте використання знання взагалі (протонаукового, технічного, релігійного тощо) сягає глибокої давнини.

Під інструментальним знанням у найбільш загальному значенні ми розуміємо інтелектуальне знаряддя, засіб, що використовується для досягнення певної мети у процесі соціальної діяльності (практичної чи духовної), яке може виступати у вигляді методу, теорії, технології, припису тощо. Поняття «інструментальне знання», на відміну від понять «практичне знання», «технічне знання» та ін., є більш загальним, універсальним, вбирає в себе спільні характеристики вищезазначених понять щодо характеристики знання з точки зору засобу, який опосередковує людську діяльність. Поняття «інструментальне знання» вказує на взаємозв'язок і певну співвіднесеність таких понять, як «людина», «діяльність», «знання як засіб», «соціальні практики».

Специфіка інструментального знання, що використовується людиною у соціальній діяльності, визначається багатьма чинниками: рівнем історичного розвитку суспільства, специфікою самих соціальних практик тощо. Загалом, можна розрізнити інструментальне знання, спрямоване на застосування на практиці (в предметно-практичній діяльності): практичне знання, технічне знання та інструментальне знання для застосування в духовній діяльності, зокрема процесі пізнання (метод). Також можна розрізнити предметне (знання одиничного) інструментальне знання та світоглядне (знання загального) інструментальне знання тощо.

Осмислення проблеми інструментального знання актуалізується у зв'язку з особливостями розвит-

ку сучасного соціуму: зростанням ролі теоретичного знання, процесами інформатизації та глобалізації, що значно посилюють ефект від застосування інструментального знання, динамікою сучасних соціокультурних процесів, яка багато в чому, у тому числі, визначається специфікою сучасних технологій, зокрема Hi-Tech, а також нарощенням різних криз (екологічної, антропологічної), що робить проблему осмислення та вірного (відповідального) використання (застосування) інструментального знання нагальною і необхідною в перспективах подальшого розвитку (існування) людства.

Постановка завдання

Метою статті є виявлення специфіки інструментального знання в сучасному суспільстві.

Аналіз досліджень та публікацій

Дж. Бернал, М. Вигодський, Д. Аллен, С. Крамер, В. Горохов та ін. у своїх працях вказували на інструментальний характер протонаукових знань давніх цивілізацій, зокрема Єгипту та Месопотамії. П. Фейерабенд, Б. Малиновський, К. Льюїс, Л. Мамфорд та ін. звертають увагу на інструментальний характер таких форм знання як магія, шаманізм, релігія і т. ін. Теоретичні витoki інструментального знання знаходимо в Античності. Платон протиставляє споглядальне мислення практичному (технічному), яке пов'язане з умінням (techne). Від Аристотеля бере початок ціла низка уявлень про знання, зокрема і про знання як вміння. Аристотель, одним з перших, звертає увагу на знання як інструмент зі здобуття іншого знання (логіка). Цю проблему досліджував також Авіценна. Л. Дротянко, Б. Пружинін розглядають методологію і метод як інструментальне знання. І. Бакланов досліджує екзистенційні та інструментальні характеристики функціонування наукового знання в сучасному суспільстві. В. Яковлев та В. Келле вказують на бінарність наукового знання, його когнітивну та інструментальну цінність. У дослідженнях В. Горохова, В. Недорезова, В. Ніколаєнко, В. Морозова, Б. Козлова, А. Вороніна та ін. можна прослідкувати інструментальний характер технічного, ремісничого знання і пов'язаної з ним практичної діяльності (заряди користі). Ю. Корнілов та І. Владіміров розглядають інструментальне знання як невід'ємну складову практичного досвіду. Різні аспекти проблеми інструментального знання ставали предметом дослідження таких науковців як Л. Мальцева, Д. Подвойский, Н. Смірнова та ін.

Проблема прикладання наукового знання певною мірою вперше постала в працях вчених та філософів Л. да Вінчі, Ф. Бекона, Р. Декарта,

Г. Галілея, Х. Гюйгенса, І. Ньютона та ін., наукова діяльність яких склала основу нової практично зорієнтованої науки.

Різні аспекти взаємовідношення фундаментальних наук та технології досліджувалися у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників Ф. Бекона, А. Сміта, А. Уайтхеда, М. Гіббонса, С. Клайна, Н. Картрайт, В. Горохова, В. Розіна, Д. Стоукса, Є. Балацького, О. Мамчур, О. Новікова, В. Стьопіна, Л. Дротянко, В. Онопрієнка, Б. Кедрова, В. Келле, В. Чешева та ін. Дослідження змін у взаємовідношеннях сучасної науки, суспільства і технологічної сфери присвячені праці А. Андрєєва, П. Бутиріна, П. Макнаггена, М. Кернса, Б. Вінна, Б. Барнса, Р. Коена, В. Шефера, А. Неклеси, В. Онопрієнка, М. Онопрієнка, О. Новікова, В. Стьопіна, Л. Тондла, В. Кутирьова, О. Столярової, Б. Юдіна, М. Твердиніна та ін. В них констатується формування якісно нової фази розвитку науки і практики в контексті соціальної їх взаємодії, що проявляється в становленні так званої технауки.

Філософськими дослідженнями у сфері високих технологій займалися В. Стьопін, О. Жукова, В. Онопрієнко, Б. Лузгін, С. Любимцева, Дж.Ф. Люгер, А. Латкін, Б. Козлов, Н. Кобаясі, А. Субетто, В. Мануйлов, І. Федоров, М. Благовещенська, Н. Мамедов, М. Чернецов, Н. Ченбай та ін.

Основна частина

«Мета виправдовує засоби» – відома теза, авторство якої приписують Н. Макіавеллі (дослідно в трактаті «Державець» – «нехай звинувачують вчинки політика, лише б виправдовувалися результати, і він завжди буде виправданим, якщо результати будуть хорошими...») [4, с. 152]. У контексті дослідження проблеми інструменту, знаряддя взагалі, а інструментального знання зокрема, на нашу думку, слушним було б перефразування даного висловлювання видатного італійського мислителя. «Мета визначає засоби» – саме дана теза, на наше переконання, без зайвих сентиментів, емоційних вивертів дуже влучно показує специфіку (природу) взаємозалежності між метою діяльності та засобами її досягнення. Людська діяльність у будь-якій її формі (практична, наукова тощо) визначається цілою низкою факторів. Її кінцевий результат визначається не лише суб'єктом (тим хто діє) чи об'єктом (на що спрямована діяльність) – дуже важливим також є те, у який спосіб здійснюється даний процес, які інструменти, знаряддя, засоби, способи, прийоми при цьому застосовуються. Тому успішне досягнення мети неможливе без, у тому числі, успішного підбору правильного інструментарію, зокрема інструментального знання. Безперечно, особливо важливою є сама мета, у тому числі специфіка її постановки.

Ідеї про нерозривність засобу і мети не є новими. Схоже розуміється метод (нерозривність методу та істини) у науковому пізнанні. З грецької мови цей термін буквально так навіть і перекладається – ходження вздовж шляху, вибір правильного шляху. Історія науки переконливо засвідчує, що далеко не кожен метод забезпечує успішне вирішення теоретичних і практичних проблем, оскільки не лише результат (мета – І. С.)

дослідження, але і шлях, що до нього веде, повинен бути істинним (К. Маркс) [11, с. 7].

Основною функцією методу є внутрішня організація та регулювання процесу пізнання чи практичного перетворення того чи іншого об'єкта. Загалом метод зводиться до сукупності певних правил, прийомів, способів, норм пізнання та дії. Про необхідність методу для дослідження та діяльності неодноразово писали філософи, які створили перші наукові методи. Вони ж перші відмічали зв'язок між істиною та методом, метою та засобом. Ф. Бекон порівнював метод то з циркулем, то зі світильником, який освічує дорогу подорожньому в темряві, та вважав, що неможливо розраховувати на успіх у вивченні якого-небудь питання, йдучи помилковим шляхом [3]. Істинний метод слугує своєрідним компасом, за допомогою якого суб'єкт пізнання та дії прокладає свій шлях, уникаючи помилок. Р. Декарт методом називав «точні та прості правила», дотримання яких сприяє прирощенню знання, дозволяє відрізнити помилкове від істинного. Дисциплінуючи пошук істини, правильний метод дозволяє зекономити сили та час, рухатися до мети найкоротшим шляхом (Р. Декарт) [6]. За влучним висловом Г. Лейбніца, правильний метод для будь-якого дослідження є «деякою ниткою Аріадни» [10].

На прикладі методу в науковому дослідженні як різновиду інструментального знання та знаряддя взагалі легко можна побачити, наскільки важливим для досягнення мети є засіб, і він є невіддільним від неї. Видатний вчений І.П. Павлов писав: «Метод сама перша, основна річ. Від методу, від способу дії залежить вся серйозність дослідження. Вся справа в доброму методі. Маючи добрий метод і не дуже талановита людина зможе зробити багато. А маючи поганий метод і геніальна людина буде працювати марно і не отримає цінних, точних даних» [16, с. 4]. Г. Лейбніц також надавав високу оцінку знанню метода, яке вважав більш важливим ніж самі прекрасні відкриття, що були за допомогою нього зроблені.

На користь нерозривності мети та засобу (істини та методу) у науковому пізнанні свідчить той факт, що жодна наука не може бути зведеною до якогось одного, навіть «дуже важливого методу». Плюралістичність цілей передбачає таку ж плюралістичність засобів. Як слушно відмічав В. Гейзенберг: «Вчений ніколи не повинен покладатися на яке-небудь єдине вчення, ніколи не повинен обмежувати методи свого мислення однією-єдиною філософією» [5, с. 85]. Тому кожна наука використовує цілий комплекс дослідницьких методів, різних за ступенем загальності та ширині застосування.

На думку Ю. Габермаса, знання взагалі формується відповідно до певних інтересів, а відтак наявне знання вже містить у собі приховану інтенцію до задоволення тих чи інших інтересів. Дану позицію він обґрунтовує у своїй праці «Знання і людські інтереси» [32]. Він виокремлює три такі інтереси: технічний, практичний і визвольний. Технічний інтерес породжує інструментальне знання, яке з часом оформлюється в прикладні емпірико-аналітичні науки і впливає на збільшення можливостей людини перетворювати світ в процесі діяльності. Практичний інтерес породжує практичне знання, яке за до-

помогою мови наповнюється ціннісними і соціокультурними установками і, на нашу думку, здійснює методологічний вплив на розвиток інструментального знання. Третій, так званий визвольний інтерес, пов'язаний із прагненням людини до звільнення від усіх форм пригнічення та відчуження, причиною яких, на думку Ю. Габермаса, є технізація взаємовідносин суб'єктів діяльності. Цьому виду інтересу відповідає критичне знання, що покликане створювати основи усунення перешкод на шляху розвитку цивілізації. У критичному знанні провідну роль відіграють політичні, економічні, філософські, релігійні концепції. Цим визначається важливість процесу пізнання для людської діяльності. Як бачимо, Ю. Габермас вибудовує систему людського знання у відповідності до її інтересів, що дозволяє співвіднести різні види знання з соціокультурним призначенням та цілями, які, на нашу думку, багато в чому є виразниками людських інтересів, а також між собою у рівневому розрізі. Інструментальне знання, у такий спосіб, за Ю. Габермасом займає найнижчий щабель, мета, напрямок його застосування визначається практичним знанням, ціннісні установки якого, у свою чергу, орієнтуються на сенси визвольного знання.

П. Романов та О. Ярська-Смирнова, користуючись ідеєю Ю. Габермаса про співвідношення типів знання типам людських інтересів, розглядають інструментальний чи технічний тип знання крізь призму задоволення соціальних потреб функціями професій [18]. Все ж, яким би не був важливим засіб, його цінність визначається метою, вона є проекцією від цінності мети і полягає в тій можливості, яку він надає для її досягнення.

На прикладі такого інструменту (засобу) як техніка можна розглянути деякі особливості залежності між цінністю мети та засобу. Осмислюючи феномен техніки, деякі дослідники (М. Бердяєв, К. Ясперс) надавали їй негативного значення, зокрема звинувачували її в демонізмі. Не вступаючи в полеміку з відомими мислителями, все ж зауважимо, що такий підхід можливий за умови, якщо техніку розглядати екзистенційно, більше як мету, а не як засіб. Щоправда, М. Хайдеггер, розуміючи техніку як не простий засіб, а різновид розкриття таємничості, доходить іншого висновку: «Немає ніякого демонізму техніки, але є тайна її сутності. Сутність техніки як місія розкриття таємничості є ризик». І далі «... небезпека таїться не в техніці, сама по собі вона не містить ніякого демонізму, а в розумінні її сутності, що отримала відносно самостійний розвиток у сучасну епоху» [26, с. 51].

Більш справедливою, на нашу думку, є оцінка техніки (інструменту взагалі, інструментального знання зокрема) як нейтральної. Її ціннісна оцінка є залежною від мети застосування. Визначення ж мети діяльності вже апелює до світоглядного знання, зокрема категорій етики (Добро, Зло та ін.). Так, наприклад, застосовуючи технічні засоби, можна у сучасний спосіб використати вогонь для приготування їжі, обігріти оселю чи використати його для руйнування і знищення.

Втім у реальних умовах суспільного буття створення техніки (засобу, інструменту, інструментально-

го знання) детерміноване метою його майбутнього застосування, що, власне, і є причиною їхнього творення. Тому ціннісна оцінка техніки (інструменту, засобу, інструментального знання) вже закладається на рівні задуму, проектування, творення засобу. Дані міркування правомірні за умови соціокультурного підходу, який передбачає усвідомлення місця і ролі інструментарію та самої цілепокладаючої діяльності в соціокультурній (діяльності) та культурно-історичному поступі людства. У такий спосіб, в суспільстві складаються певні усталені ціннісні відношення до тих чи інших інструментальних сфер культури.

Зокрема, здавна склалося позитивне ставлення до техніки, що використовувалася в с/г (серп, трактор, комбайн тощо). Протилежним прикладом можуть слугувати засоби, які, зокрема, належать до явищ антикультури. У сучасному суспільстві виробляються такі речі, які не слугують прогресу суспільства. Це речі, технічні засоби, які виготовлені руками і розумом людей, проте їхнє цільове призначення не дозволяє віднести їх до предметів культури (наприклад, зброя масового знищення, газові камери у таборах смерті тощо).

Визначення мети діяльності в різних типах суспільств в певні історичні періоди мало свою специфіку. У західному суспільстві, починаючи з епохи Відродження (Нового часу) до XX ст., саме наука нарощувала свій вплив на формування соціокультурних цілей. У суспільній свідомості вона посіла місце найважливішого базового інституту, в якому формувалась єдина картина світу і загальні теоретичні системи, по відношенню до яких виділялись одиничні теорії і відповідні предметні області професійної діяльності в суспільній практиці [19].

Докорінні зміни, внаслідок яких наука зайняла провідну позицію в світогляді людства, а наукове знання набуло інструментального характеру, відбулися в Новий час. Наукова революція змінює ціннісні засади науки (зокрема, наука отримує практичну інтенцію), формується вчення про метод як цілеспрямовану систематичну наукову діяльність тощо. Пізніше, в XIX ст., оформлюються прикладні дослідження як організаційно специфічна сфера наукової діяльності, цілеспрямований систематичний розвиток якої приходить на зміну впровадження випадкових одиничних винаходів. Останнє надало можливість науковому знанню на постійній основі демонструвати інструментальний характер, виконуючи у суспільстві соціально-значущі функції (інноваційну та прагматичну) [19].

Використання наукового інструментального знання в соціальних практиках спочатку розцінювалося виключно як явище, що має лише позитивні боки. Так, до середини XX ст., у суспільній свідомості західної цивілізації вкоренилася ідея, що наука і техніка в майбутньому вирішать усі соціальні, економічні, моральні проблеми окремої людини та людства загалом. Проте, систематичне демонстрування науковим знанням інструментального характеру, давши поштовх приросту креативних можливостей людини, призвело тим самим і до якісного стрибка руйнівних сил (як наслідок екологічна, антропологічна та ін. кризи, що до того ж носять глобальний характер).

Причини такого масштабу негативних наслідків застосування наукового інструментального знання дослідники сьогодні вбачають у тому, що, об'єднавшись, наука і техніка у своєму поступі скеровувались здебільшого внутрішньою логікою розвитку та суто техногенними цілями та цінностями [23].

Впродовж майже всієї своєї історії відмінною рисою науки вважалася її ціннісна нейтральність. Дана позиція ще зберігається певною мірою і в сучасному світі, проте, як справедливо відмітив німецький вчений М. Борн, це був прекрасний сон, від якого нас пробудили світові події. Відомий сучасний італійський філософ Е. Агацци, не заперечуючи об'єктивності наукового знання, справедливо переконаний у тому, що наукова діяльність завжди ціннісно орієнтована, тобто спрямовується деяким свідомо-ціннісним вибором [1, с. 105]. На думку В.С. Стьопіна, причетність людини до вивчення таких складних об'єктів як атомна енергія, генна інженерія, мікроелектроніка та інформатика, кібернетика та обчислювальна техніка, в які включена сама людина, широке впровадження роботів і комп'ютерів в виробництво і в різні сфери життя людини і суспільства ставлять під сумнів положення про етичну нейтральність науки і обумовлюють те, що природознавство нашого часу значно ближче за стратегією дослідження до гуманітарних наук, вводячи до нього незвичні для традиційного природознавства категорії обов'язку, моралі і т. ін.

Отже, відповідальна частина людства доходить висновку, що наука як частина культури у своєму розвитку повинна керуватися соціокультурними цінностями та цілями і не втрачати зв'язку з реальною історією суспільства.

Це, зокрема, проявляється у становленні постнекласичної раціональності в науці [12].

Нині вже стає зрозумілим, що роль науки та інструментального знання були дещо перебільшеними (наука іноді розумілась як панацея від усього). Як наслідок, виникає інша крайність: у науці починають вбачати лише зло і з'являються пропозиції відмовитися від неї. Відтак питання про адекватну оцінку місця і ролі науки (зокрема, інструментального знання) у соціальних практиках набуває особливої ваги.

Перспективним у цьому відношенні вбачається соціокультурний підхід до розгляду як наукової, так і технічної (науково-технічної), в тому числі технологічної (науково-технологічної), діяльності. Переваги цього підходу полягають у тому, що він є цілісним і дозволяє правильно співвіднести науку, техніку, інструментальне знання, технології тощо як елементи соціокультури – як між собою, так і з цілим (в тому числі з цінностями та цілями, що визначають їхній розвиток). Особливістю сучасної культури є те, що вона дуже неоднорідна, зокрема, номінально вміщує в себе технокультуру, яка перебуває стосовно до неї у стані боротьби. Це, відповідно, ускладнює оцінку ролі інструментального знання в соціокультурній діяльності і робить її неоднозначною.

Суперечності між технікою та культурою виникають усередині єдиної цілісності і проявляються в домінуванні прагматичних властивостей технічних об'єктів над їх ціннісними характеристиками, що певним чином свідчить про деформацію цінностей у

суспільстві. Процес експансії технічної діяльності в суспільстві – явище стихійне, його не зупинити простими умовляннями її обмежити. Технологічна цивілізація, виробляючи цінності, що зорієнтовують людство на необмежений розвиток техніки, спрямована за межі буття людини. На думку Т. Картейла, у наш час під керування машин потрапляє не лише зовнішнє (фізичне), а й внутрішнє, духовне начало. Людина створила нову реальність, яка перестала їй підкорятися і натомість підкорила людину собі. Як зазначали представники франкфуртської школи Т. Адорно і М. Хоркхаймер, причина такого поневолення людини полягає в тому, що над цілями розум більше не має влади [27]. Розум став інструментальним, єдине, що він уміє – конструювати та вдосконалювати інструменти для встановлених і не обговорюваних більше цілей, що контролюються до того ж системою. Індивід же перед обличчям надпотенції економічних сил є ніщо.

У сучасному суспільстві наука дедалі більше слугує не соціокультурним, викарбуваним та перевіреним історією цінностям, а певному невеликому прошарку суспільства – багатіям, що використовують науку як інструмент для власного збагачення. Безконтрольний розвиток капіталізму, який, виходячи лише з внутрішньої логіки розвитку капіталу, постійно прагне поставити ті чи інші галузі науки на службу антигуманним цілям (наприклад, використання її досягнень заради злочинної війни, впровадження новітніх технічних засобів лише з метою збагачення, економії коштів на працівниках, руйнування природи лише за ради наживи тощо).

За останні десятиліття суттєво змінилася роль науки стосовно суспільної практики. Сучасні вчені відзначають, що триумф науки залишився у минулому [6]. Якщо раніше у науковому вжитку були теорії і закони, то зараз наука все рідше досягає такого рівня узагальнення, концентруючи свою увагу на моделях, що характеризуються багатозначністю можливих рішень проблем. Отже, наука ніби переорієнтувалася більше на безпосереднє обслуговування практики, її технологічне удосконалення. Більше того, Є. Балацький висловлює думку, що зараз ніяке глобальне наукове осмислення існуючих фактів не може зародитися в теоретичній сфері, а всі серйозні узагальнення робляться у результаті кропіткої роботи над конкретними прикладними проблемами [2].

В. Стьопін висловлює більш помірковану позицію, наголошуючи на тому, що формування нового типу відношень науки і технологій не відміння традиційного, що представлений ланцюжком: фундаментальні дослідження – прикладні дослідження – розробка – впровадження [24].

Класичний спосіб взаємодії науки і практики зводився до того, що наука виробляла знання (закони, принципи, теорії), що мало доволі сталий характер (використовувалося впродовж десятиліть, століть), а практика використовувала це знання у своїх потребах. Останнім же часом вимоги практики все більшою мірою переорієнтовують науку на здобуття так званого «ситуативного» знання, особливо це стосується гуманітарних, суспільних і технологічних галузей.

Значна частина наукових досліджень нині проводиться в прикладних галузях, зокрема, в економіці, технологіях, освіті і т. ін. і присвячується розробці оптимальних ситуативних моделей організації виробничих, фінансових структур, освітніх закладів, фірм і т. ін. Проте оптимальних у даний час і в конкретних умовах. Результати таких досліджень мають актуальність нетривалий час: зміняться умови і таке знання нікому не буде потрібним.

Особливістю сучасної науково-технологічної діяльності стає й те, що, окрім наукового знання, у людини все частіше виникає потреба використовувати і ненаукові знання. Так, знання правил користування комп'ютерним текстовим редактором, банки і бази даних, стандарти, статистичні показники, величезні масиви інформації в Інтернет і т. ін. Часто в публікаціях автори розділяють ці поняття на знання (наукове знання) і інформацію [13].

Головним атрибутом сучасної соціальної практики стає інноваційність.

У постіндустріальному суспільстві розвиток практики відбувається іншим шляхом – практичні робітники не чекаючи наукових досліджень, самі почали створювати інноваційні моделі соціальних, економічних, технологічних, освітніх і т. ін. систем: авторські моделі виробництва, фірм, організацій, шкіл, авторські технології, авторські методики і т. д. Ще в минулому столітті, поряд із теоріями, з'явилися такі інтелектуальні структури як проекти і програми, а до кінця ХХ століття діяльність з їх створення та реалізації стала масовою. Їхню основу складають не стільки теоретичні знання, скільки аналітичний спосіб праці. Потужна теоретична база науки створила умови для появи нових технологій не лише речового, а й знакового виробництва (моделі, алгоритми, бази даних), які стали провідною формою організації діяльності.

Специфіка сучасних технологій полягає в тому, що жодна теорія чи професія не в змозі перекрити весь технологічний цикл того чи іншого виробництва. Складна організація технологій призводить до того, що традиційні професії забезпечують лише одну чи дві сходинки великих технологічних циклів, і для успішної роботи і кар'єри людині важливо бути не лише професіоналом, але бути здатним активно і грамотно включатися в ці цикли.

Для грамотної організації проектів, побудови і реалізації нових технологій, інноваційних моделей у практичних працівників виникає необхідність в оволодінні науковим стилем мислення. Виникає також потреба в навичках наукової роботи: в першу чергу, в умінні швидко орієнтуватися в потоках інформації і створювати, будувати нові моделі – як пізнавального характеру (наукові гіпотези), так і прагматичні інноваційні моделі нових систем (економічних, виробничих, технологічних, освітніх і т. ін.). Можливо, саме цим пояснюється загальносвітова тенденція практичних працівників усіх рангів (менеджерів, фінансистів, інженерів, технологів, педагогів і т. ін.) до наукових досліджень.

Отже, в сучасних умовах наука і практика стрімко зближуються. Близькими також стають образи мислення управлінців, інших практичних працівників і вчених, підвищується роль наукових методів в прак-

тичній діяльності. В організації як наукової діяльності, так і практичної стає багато спільних рис. Дослідники відзначають, що тенденція до зближення наукової та практичної діяльності безсумнівно позитивно впливає на останню (робить її наукоподібною, а значить більш ефективною, прогнозованою, усвідомленою і т. ін.), але вносить певні проблеми у розвиток самої науки.

Роль науки сьогодні зростає, в першу чергу, у зв'язку зі зростанням наукоміскості сучасних технологій, провідними серед яких є так звані високі технології. Під *високою технологією* розуміють *наукомістку багатофункціональну, багатоцільову технологію, що має широку сферу застосування і здатна викликати ланцюгову реакцію нововведень та здійснює значний вплив на соціокультурну сферу і людину*.

Саме значний і достатньо швидкий соціокультурний ефект від впливу високих технологій (Hi-Tech) відрізняє дані технології від інших сучасних наукоміських технологій [8, с. 185]. Для високих технологій є значною ступінь невизначеності в досягненні кінцевого результату. Часто високі технології є унікальними (наприклад, біотехнології) і являють собою синтез науки, мистецтва і технологічного знання. Високотехнологічні галузі є не лише наукоміскими, але і більш динамічними галузями. Для них характерні такі процеси, як швидке моральне старіння, короткі, такі що не перевищують 3-5 років, життєві цикли, тоді як для більшості промислових товарів життєвий цикл охоплює 10-15 років. Спостерігається стійка тенденція до скорочення «часу життя» високих технологій. Покоління комп'ютерів і комунікаційних пристроїв, наприклад сотових телефонів, застаріває вже на час їхнього впровадження у виробництво.

Одночасно йде процес трансформації самої науки, що проявився в формуванні нового феномену – технонауки. Поняття «технонаука» – одне з ключових у цій концепції і поки що недостатньо прояснених. Технонаука – це якісно нова стадія розвитку науки і техніки, а також їх взаємодій із суспільством. Цей комплекс досліджень є за своєю природою міждисциплінарним, а не лише філософським. Суттєва риса цих досліджень – перехід від образу «наука як теорія» до стратегій, які зорієнтовані на розуміння «науки як практики». Прагматичний поворот у взаємовідносинах науки і суспільства є однією із суттєвих тенденцій науково-технологічного розвитку [17].

Технонаука – це не лише органічний симбіоз науки і технології. У постіндустріальному, знаннєвому суспільстві суттєво розширюються контури взаємодії науки, технології, суспільних потреб, бізнесу, і кардинально змінюються, «обертаються» їх взаємозв'язки: розробка нової технології починається тоді і остільки, коли і оскільки на неї є попит. Б.Г. Юдін з цього приводу відзначає: «Взаємовідношення науки і техніки в такому симбіозі внутрішньо суперечливі. З одного боку, наука як генератор нових технологій і саме через стійкий попит на них отримує підтримку, інколи досить щедру. З іншого боку, виробництво нових технологій визначає попит на науку обмеженого типу, так що багато її потенцій залишаються нереалізованими. Від науки не вимагається ні пояснень, ні розуміння речей – достатньо

того, що вона дозволяє ефективно їх змінювати. Це передбачає розуміння пізнавальної діяльності (включаючи наукову) як діяльності в деякому смислі другорядної, що підпорядкована по відношенню до практичного перетворення, зміні і оточуючого світу, і самої людини. Тим самим відкривається можливість для переосмислення, точніше навіть – обертання – такого що склався раніше співвідношення науки і технології. Якщо традиційно воно розумілося як технологічне прикладання, застосування кимось і колись виробленого наукового знання, то зараз виявляється, що сама діяльність по отриманню такого знання «вбудовується» в процеси створення і удосконалення тих чи інших технологій» [30, с. 590]. Дійсно, у світі, перш за все в країнах – наукових лідерах, йде процес скорочення долі фундаментальних досліджень і послідовного розширення прикладних розробок, які все більше стають домінантою науково-технологічного розвитку.

Висновки

Специфіка інструментального знання в сучасному суспільстві визначається плюральністю й неоднозначністю сучасних соціокультурних процесів. Зокрема, нарощення негативних наслідків науково-технічного розвитку та становлення постнекласичної раціональності в науці висувають до інструментального знання низку вимог – антропологічний вимір, соціокультурний вимір, історичність, концептуальність (проблема розуміння) тощо. Тотальний розвиток високих технологій, становлення технонауки, зближення теорії та практики, поглиблення інноваційності практики змінює статус теоретичного наукового знання. Наука фактично втрачає свої світоглядні позиції, право визначати і формувати мету – натомість вона все більшою мірою застосовується для генерації інструментального знання для розвитку соціальних практик, зокрема технологічної діяльності, справжні ціннісні підвалини розвитку якої не завжди стають предметом рефлексії.

У той же час зникає ейфорія від становлення постіндустріального суспільства, яке більшою мірою постає не як знаннєве, а, скоріше, як суперспоживаче. Потужний інформаційно-обчислювальний потенціал соціальних мереж переважно використовується для аналізу, вивчення, стимулювання пристрастей, формування ідеального споживача з наступним задоволенням його потреб. Безперечно, мета діяльності накладає відбиток й на специфіку самого інструментального знання.

Список літератури

- Агацци Е. Моральное измерение науки и техники / Е. Агацци [пер. с англ. И. Борисовой]. – М.: Московский философский фонд, 1998. – 344 с.
- Балацкий Е. Прикладная фундаментальность / Е. Балацкий // Независимая газета. НГ-Наука. – 12 декабря 2008.
- Бэкон Ф. Новый Органон. — Соч. : В 2-х т. Т.2./ Ф. Бэкон ; [пер. с англ.]. —М. : Мысль, 1972. —575 с.
- Цит. по: Горфункель А.Х. Философия эпохи Возрождения / А.Х. Горфункель. – М.: Высшая школа, 1980. – 368 с.
- Гейзенберг В. Физика и философия. Часть и целое./ В. Гейзенберг – М.: наука, 1989. – 400 с.
- Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках / Р. Декарт ; [пер. с франц. Г. Г. Слюсарева] // Сочинение в 2-х томах.—Т1.—М. : Мысль, 1989. —С. 250—296.
- Дротянко Л.Г. Міждисциплінарні дослідження в контексті розвитку високих технологій / Л.Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного ун-ту. Філософія. Культурологія. – 2009. – Вип. 2 (26). – С. 5-8.
- Жукова Е.А. Hi-Tech: феномен, функции, формы / Е.А.Жукова; под. ред. И.В.Мелик-Гайвазян. – Томск: Изд-во Томского гос. пед. ун-та, 2007. – 376 с.
- Комарова З. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике / З. Комарова Екатеринбург : УрФУ им. первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2015 – 647 с.
- Лейбниц Г.В. Сочинения в четырех томах. том 3 (философское наследие) / Г.В. Лейбниц. М.: Мысль, 1984. – 734 с.
- Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 1. М.: Политиздат, 1955. – 723 с.
- Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В.С. Степин. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Мысль, 2010. – Т. 2 – 634 с. Т. 1 – 744 с., Т. 3 – 692 с., Т. 4 – 736 с.
- Новиков А.М. О роли науки в современном обществе / А.М. Новиков, Д.А. Новиков // Методология научного исследования. – М.: ЛИБРОКОМ. – 280 с.
- Оноприенко В.И. Новые оценки путей развития науки / В.И. Оноприенко // Наука та наукознавство. — 2009. — № 3. — С. 122-124. [Рец. на книгу: Наука России. От настоящего к будущему / Ред. В.С.Арутюнов, Г.В.Лисичкин, Г.Г.Малинецкий. — М.: ЛИБРОКОМ, 2009. — 512 с. (Будущая Россия)].
- Оноприенко В.И. Технонаука в знаниевом обществе / В.И.Оноприенко, М.В.Оноприенко // Вісник Національного авіаційного ун-ту. Філософія. Культурологія. – 2009. – Вип. 1 (9). – С. 33-36.
- Павлов І.П. Лекції. – М., 1952. – С. 4.
- Рижко Л.В. Прагматичний поворот у філософії науки та його проблеми / Л.В.Рижко // Наука та наукознавство. – 2003. – №4.Додаток. – С. 93-98.
- Романов П. В. Три типа знания в социологии профессий / П. В. Романов, Е. Р. Ярская-Смирнова // Социальная динамика и трансформация профессиональных групп в современном обществе/ Под редакцией В. А. Мансурова. М. : Изд-во института социологии РАН, 2007. — С. 12—32.
- Скиба І. П. Інструментальне знання і високі технології / І. П. Скиба // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія : філософські науки. / Гол. Ред. В.С. Пазенок. — К. : КУТЕП, 2014. — Випуск 18. — С. 282—293.
- Скиба І. П. Інструментальне знання в контексте науково-технічної діяльності / І. П. Скиба // Весник Гродненского государственного университета имени Янки Купалы. Серия 1. История и археология. Философия. Политология. — Г. : ГДУЯК, 2015. — №1(189). — С. 125—129.
- Скиба І. П. Технічна діяльність як елемент культури / І. П. Скиба // Вісник НАУ. Серія : Філософія. Культурологія : 36. наук. праць. — К. : НАУ, 2007. — № 2. — С. 121—124.
- Скиба О.П. Технології як фактор становлення інформаційного суспільства: соціально-філософський аналіз / О.П.Скиба // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2017. – № 1 (25). – С. 77-80.
- Степин В.С. Высокие технологии и проблема ценностей / В.С. Степин// Высокие технологии и современная цивилизация. Материалы Международной научной конференции «Высокие технологии: влияние на гуманитарную и социальную сферы» // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/iphras/library/tech/vysok.html>.
- Степин В.С. Изменения в структуре науки и современный статус фундаментальных исследований / В.С. Степин // Наука России. От настоящего к будущему. – М., 2009.
- Степин В.С. Теоретическое знание / В.С. Степин. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 744 с.
- Хайдеггер М. Вопрос о технике // Новая технократическая волна на западе. – М.: 1986. – С. 51.
- Хоркхаймер М. Затмение разума. К критике инструментального разума. / М. Хоркхаймер ; [пер. с англ. А. А. Юдина; пред. В. Ю. Кузнецова; науч. ред. В. Ю. Кузнецов]. — М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. — 224 с.
- Ченбай Н.А. Високі технології в епоху науково-технологічної революції / Н.А. Ченбай // Вісник Національного

авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2013. – № 2 (18). – С. 72-75.

29. Шустов А. Ф. Техническая деятельность : социокультурный анализ / А. Ф. Шустов. — Брянск : Изд-во Брянской ГСХА, 2000. — 212 с.

30. Юдин Б.Г. Знание как социальный ресурс / Б.Г.Юдин // Вестник РАН. – 2006. – Т. 76. – № 7. – С. 587–595.

31. Ягодзінський С.М. Конвергенція інформаційних мереж як стратегічна соціокультурна інновація / С.М. Ягодзінський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2016. – № 1 (23). – С. 34-38.

32. Habermas J. Knowledge and Human Interests / J. Habermas. — Published by Beacon Press, 1972—368 p.

И.П. Скиба

СПЕЦИФИКА ИНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ЗНАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье проведено исследование специфики инструментального знания в современном обществе. Инструментальное знание рассматривается как разновидность средства, которым современный человек опосредствует свою деятельность. Особое внимание акцентируется на зависимости специфики инструментального знания от ценностно-целевых оснований социокультурной деятельности. Дается обоснование наличию противоречий в тенденциях развития современного инструментального знания, которые обусловлены противоречиями развития самой социокультуры.

Ключевые слова: инструментальное знание, социальные практики, цель, средство, высокие технологии, мировоззренческое знание.

I. Skyba

SPECIFICITY OF INSTRUMENTAL KNOWLEDGE IN MODERN SOCIETY

The article studies the specificity of instrumental knowledge in modern society. Instrumental knowledge is considered as a kind of means by which modern man mediates his activity. Special attention is paid to the dependence of the specifics of instrumental knowledge on the value-purpose principles of socio-cultural activity. The existence of contradictions in the tendencies of development of modern instrumental knowledge, caused by contradictions of the socio-culture development proper, is substantiated.

Keywords: instrumental knowledge, social practices, purpose, mean (instrumentality), «hi-tech», worldview knowledge.

УДК 1 (091) +101.1+ 101.3

Т.Д. Суходуб

ПУТИ ФИЛОСОФСТВОВАНИЯ: ВЗГЛЯД ИЗ СЕРЕБРЯНОГО ВЕКА

Центр гуманитарного образования Национальной Академии наук Украины borfata@gmail.com

Аннотация. В статье раскрываются концептуальные подходы философов «русского Серебряного века» к пониманию задач философии и путей её развития. Актуализируется тема «силы» и «слабости» философии в аспекте её возможностей отвечать на духовные и культурно-исторические вызовы современной эпохи. Научный интерес составили учения И. Лапшина, Н. Лосского, Г. Шпета и др. Подчеркивается, что в «новом» понимании философии особую роль сыграл «онтологический поворот». Делается вывод, что в основе исторического развития философии лежит одна и та же проблема – определения смыслов теоретической и практической философии, их размежевания, связи, возможностей в разрешении проблем человеческого бытия.

Ключевые слова: философия как проблема философии, теоретическая и практическая философия, философия как онтология, история русской философии, «серебряный век» как культурная эпоха.

Введение

В определённой степени статья является продолжением разработки темы понимания философии и смыслов философствования, сложившихся в историко-философской традиции культурно-исторической эпохи Серебряного века, и представленной частично публикациями автора в данном издании [1-3]. Имело место рассмотрение течения персонализма как «нового гуманизма», определяющей чертой которого стало преодоление характерных для эпохи крайностей индивидуалистического и коллективистского мировоззрений. На этом основании шёл поиск такого варианта онтологии, который позволил бы исходным началом в понимании бытия, в том числе и общественного, считать личность, «частями» которой соответственно рассматривались бы такие «общие» институты как общество, государство, традиции, культура в целом. Такой путь философствования, как считали мыслители-персоналисты (Н. Бердяев, Н. Лосский, Л. Шестов), позволил бы переломить исторический процесс, ориентированный на коллективности и массы, тем самым поспособствовать изживанию грандиозных утопических проектов переустройства общества, лежащих в начале XX века в основе многих социально-политических движений.

В контексте «лингвистического поворота», наметившегося в философии в первые десятилетия прошлого века, была рассмотрена концепция С. Булгакова. Философ онтологически интерпретировал слово как феномен, связанный с выходом человека за свои собственные границы в бытие космическое, универсальное. Принцип универсальности, определяющий в учении философа понимание феномена культуры и сознания человека, сближает религиозно-философское учение С. Булгакова с феноменологическим и структуралистскими подходами. Огромное влияние на развитие не только философии, но и современной науки оказали мыслители-космисты (В. Соловьёв, Н. Фёдоров, К. Циолковский и др.), в частности, речь идёт о становлении «новых онтологий», о понимании мира (бытия) как «дома человека». Разработка в этой традиции смыслов категории «всеединства» способствовала, с одной стороны, становлению такого типа философской рациональности как «коммуникативная» рациональность, нацеленная на решение задачи выстраивания диалога не только между людьми, но и со всем универсумом, т.е. бытием космическим. А, с другой стороны, «космизация» философского мышления создавала предпосылки для понимания исторических вызовов стремительно глобализирующегося на ру-